

УДК 94 (477.74) «1930»

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.30.20>

ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАЦІЇ З ВИСЕЛЕННЯ «КУРКУЛІВ» В ОДЕСЬКІЙ ОКРУЗІ У ЛЮТОМУ 1930 Р.

Шишко Олександр,

доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри філософії, політології, психології та права
Одеської державної академії будівництва та архітектури
ORCID ID: 0000-0002-9933-8794

У статті розглянуто процес проведення операції з виселення «куркулів», яка була проведена протягом кількох днів у лютому 1930 р. Це виселення заможних селян було проведено у рамках кампанії розкуркулення або ліквідації куркульства як класу, яка, своєю чергою, була складовою частиною проведення суцільної колективізації. Протягом 18–24 лютого 1930 р. з Одеської округи було виселено 1 293 сім'ї у кількості 5 551 особи, із них чоловіків – 2 451, жінок – 2 246, дітей – 854. Списки «куркульських господарств», власники яких були виселені на Північ, склалися районними виконавчими комітетами на основі рішень зборів колгоспників, батрацько-бідняцьких зібрань, зборів комітетів незаможних селян і затверджувалися окружними виконавчими комітетами. Виселення проводилося силами місцевого партійного, комсомольського, робітничого й батрацько-бідняцького активу. Операція з виселення «куркулів» в Одеській округі пройшла без особливих проблем для влади. Безумовно, окремі селяни чинили опір, після чого до них був застосований фізичний вплив. Але вже незабаром у селах почали відбуватися нелегальні збори селян, на яких приймалися клопотання перед владою про «повернення висланих куркулів». Особливо прикорм для влади був той факт, що у цих зборах активну участь брали сільські активісти, колгоспники, комсомольці тощо, які перед цим були задіяні у проведенні операції з виселення заможних селян. Вимоги селян до влади щодо повернення односельців були викликані тим, що вони не могли змиритися з тим, що виселенці опинилися на межі виживання, що вони там голодували, що через це серед дітей була велика смертність. Але ці клопотання на владу ніяк не впливали, іншими словами, ні про яке повернення з вислання йтися не могло. Звичайно, були випадки, коли вислані селяни самостійно поверталися у рідний край. Такі особи вже заарештовувалися й висилалися на Північ відповідно до постанов колегії Державного політичного управління Української соціалістичної радянської республіки (ДПУ УСРР). За такою ж процедурою висилалися ті, хто чинив спротив представникам влади щодо виселення. Тих селян, хто самовільно повертався додому через декілька років, уже ув'язнювали до концтабору.

Ключові слова: Одеська округа, суцільна колективізація, виселення, Північний край, «куркуль», ДПУ, клопотання.

Shyshko Oleksandr. Conducting an operation to evict «kurkuls» in the Odesa district in February 1930

The article examines the operation for evicting the «kurkuls» in the Odesa district, which was carried out over several days in February 1930. This eviction of wealthy peasants was carried out as part of a campaign of dekulakization or elimination of the kurkuls as a class, which in turn was part of the implementation of continuous collectivization policy. During February 18-24, 1930, 1293 families consisting of 5551 people were evicted from the Odesa district, including 2451 men, 2246 women, and 854 children. Lists of «kurkul farms» whose owners were evicted to the North were compiled by district executive committees on the basis of decisions of collective farmers' meetings, meetings of the farmhands and poor, meetings of committees of poor peasants, and approved by district executive committees. The eviction was carried out by the local party, Komsomol, labor and peasant activists. The operation to evict the «kurkuls» in Odesa district went off without any problems for the authorities. Of course, some villagers resisted, and they were physically assaulted. But soon illegal meetings of peasants began to take place in the villages, where petitions to the authorities were adopted for the «return of the expelled «kurkuls». Particularly offensive to the authorities was the fact that village activists, collective farmers, Komsomol members, etc., who had previously been involved in operations to evict wealthy villagers, took an active part in these meetings. The villagers' demands to the authorities for the return of their fellow villagers were caused by the fact that they could not accept the fact that the evictees were on the verge of survival, that they were starving, that children were suffering from high mortality rates. But these petitions had no effect on the authorities, in other words, there was no question of any return from exile. Of course, there were cases when exiled peasants returned to their native land on their own. Such persons were then arrested and deported to the North in accordance with the decisions of the board of the State Political Administration of the Ukrainian Socialist Soviet Republic (GPU of the USSR). The same procedure was used to expel those who resisted eviction by the authorities. Those peasants who returned home without permission were imprisoned in a concentration camp a few years later.

Key words: Odesa district, continuous collectivization, eviction, Northern region, «kurkul», GPU, petition.

Одним із наслідків широкомасштабної агресії російської федерації проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 р., стала депортація українських громадян на територію цієї країни, а також до

Білорусі. Перші офіційні повідомлення про «примусове вивезення» українців до рф почали з'являтися вже у березні 2022 р. Відповідно до відомостей УВКБ ООН, уже станом на 3 жовтня 2022 р. на території російської федерації опинилося 2,852 млн українських громадян, а ще 15 932 громадянина України перебували на території Білорусі. Російські ж інформаційні джерела повідомляли, що станом на 3 жовтня 2022 р. до росії прибуло 4,5 млн осіб, серед яких було 685 тис дітей [1, с. 6]. Якщо цивільні особи переміщуються примусово на територію іншої держави, то такі дії окупаційної влади чи армії супротивника порушують ст. 49 Женевської конвенції 1949 р. та ст. 85 Додаткового протоколу 1 до Женевських конвенцій, а отже, мають кваліфікацію міжнародного злочину [1, с. 23]. Таким чином, нинішня росія, яка оголосила себе спадкоємицею СРСР, продовжила й практику депортацій цілих народів чи соціальних верств, яку радянська влада неодноразово застосовувала у ХХ ст. Зокрема, у 1930 р. у рамках кампанії розкуркулення з України було виселено десятки тисяч заможних селян, або «куркулів» за термінологією, яку використовувала ця влада.

Скільки ж було виселено селян з України у 1930 р., стало, зокрема, предметом дослідження Станіслава Кульчицького у його доробку у виданні «Історія українського селянства». Так, апелюючи до збірника документів «Трагедия советской деревни», указав, що з України «фактично було виселено 20 793 сім'ї, 113 637 осіб» [2, с. 138]. При цьому він наголосив на тому, що показники у 70 тис сімей й, відповідно, 350 тис осіб слід переглянути [2, с. 137]. Водночас теза С. Кульчицького про те, що визначення загальної кількості ліквідованих «селянських дворів потребує спеціального дослідження» [2, с. 138], залишається актуальною. Хоча, звичайно, у цьому аспекті є певні напрацювання. Так, скажімо, Віктор Савченко встановив, що «станом на 12 березня з Одеської округи було виселено 5 561 «розкуркулених» та членів їхніх родин» [3, с. 59]. Однак актуальним є не тільки питання встановлення загальної кількості виселених, а й усіх аспектів виселення селянських родин з України у 1930 р.

Тому метою цієї статті є дослідження процесу проведення операції з виселення «куркулів» з Одеської округи у лютому 1930 р. на основі архівних матеріалів, зокрема спеціальних повідомлень та звітів ДПУ УСРР та архівно-слідчих справ.

4 лютого 1930 р. більшовицька влада прийняла рішення про проведення операції з виселення з України у період із 20 лютого й до 15 квітня 20 тис сімей [2, с. 138]. Але спочатку планувалося виселити 40 тис сімей. Саме про такий показник йшлося у листі, з яким 23 січня 1930 р. звернувся до секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора заступник голови ДПУ УСРР К. Карлсон. Цей лист містив прохання дозволити провести мобілізацію співробітників ДПУ, які перебували у запасі. А це його прохання було викликано тим, що розпочалася підготовка до «проведення операції з виселення з території УСРР куркульського елемента села» у кількості 40 тис сімей з усієї України. Щоб органи ДПУ могли справитися із цим завданням, вони мали нараховувати близько 3 тис осіб, а без мобілізації вони могли задіяти лише 1 100 осіб. В Україні в запасі перебувало 2 816 осіб колишніх співробітників ДПУ, із яких 1 753 були членами КП(б)У. Отже, резюмував своє прохання К. Карлсон, мобілізація цих осіб дасть змогу повністю вирішити кадрове питання. Тим більше що ці особи були досвідченими оперативними працівниками. Але ці аргументи не переконали «політбюро», яке дозволило мобілізувати лише 500 осіб (відповідний запис присутній на вказаному листі) [4, арк. 1].

Можливо, такий показник у 500 осіб був викликаний тим, що було зменшено й показник виселення «найбільш активних і багатих куркулів». В оперативному Наказі по ДПУ УСРР за № 42167 від 7 лютого 1930 р. йшлося вже про те, що з районів суцільної колективізації мало бути виселено за межі України до Північного краю 20 тис сімей [5, арк. 2]. Цей наказ нараховував 59 пунктів, у яких детально було розписано, як мало відбуватися «масове виселення куркулів». Передусім у цьому наказі ставилося завдання органам ДПУ «очистити територію України від активних контрреволюційних, куркульських та білогвардійських елементів». Це «очищення» передбачало ув'язнення їх до концтаборів, а «до найбільш активної і злісної частини куркульства, до терористів, повстанців й організаторів масових виступів» пропонувалося застосовувати вищу міру соціального захисту. Активна фаза такого «очищення» мала тривати до 19 лютого, тому що 20–25 лютого вже планувалося провести власне операцію з виселення. У перших 13 пунктах цього наказу було детально розписано процедуру арешту вказаних категорій осіб, при цьому особливий наголос було зроблено на тому, що арешти бідняків і середняків мали відбуватися тільки в особливих випадках, коли вони «були фігурантами серйозних справ контрреволюційного й шпигунського характеру».

В інших пунктах наказу йшлося про організацію процедури виселення. Так, в округах мали бути створені оперативні трійки, а у районах – оперативні групи. У розпорядженні оперативних трійок мав бути необхідний озброєний резерв із «чекістів», військ ДПУ, мобілізованих партійців та комсомольців. У разі особливої потреби, тобто повстання, «трійка» могла залучити військову силу, але тільки за згоди

керівництва ДПУ та командування Українського воєнного округу. Районні опергрупи мали нести повну відповідальність за стан справ у районі. Власне саме виселення мало проводитися силами місцевого партійного, комсомольського, робітничого й батрацько-бідняцького активу. Так само списки «куркульських господарств», власники яких мали бути виселені на Північ, мали складатися райвиконкомками на основі рішень зборів колгоспників, батрацько-бідняцьких зібрань, зборів КНС і затверджуватися окружними виконкомками (можливо, деє в архівах зберігаються ці списки). До цих списків вносили, передусім, найбільш заможних куркулів разом із сім'ями, напівпоміщиків, а також сім'ї куркулів, які були розстріляні або ув'язнені до концтаборів.

Звичайно, у «куркулів», яких виселяли, конфісковували майно, залишаючи найнеобхідніші речі, а також теплий одяг. У зв'язку з тим, що селян виселяли на Північ, де вони мали працювати на лісозаготівлі, то вони повинні були взяти із собою сокиру, пилку та лопату. Усі грошові кошти також конфісковувалися, а для облаштування на новому місці залишали на сім'ю 500 руб. Також селяни мали взяти із собою двомісячний запас продовольства [5, арк. 9].

Так виглядала процедура виселення на папері. Звичайно, влада передбачала, що селяни можуть чинити опір цим заходам, як виселенню, так і розкуркуленню. Тому вже 8 лютого 1930 р. голова ДПУ УСРР В. Балицький надіслав усім начальникам окружних відділів та особливих відділів ОДПУ директивного листа, у якому констатувався той факт, що під час арештів «куркульського активу» були зафіксовані «чисельні випадки організованого спротиву й терористичних актів». Як приклад такого акту було наведено факт підризу й повної руйнації найбільшого млина у Ростові. Щоб запобігти таким акціям, В. Балицький давав указівку посилити охорону (фізичну й агентурну) таких важливих об'єктів: інтендантських й артилерійських складів, транспортних споруд (мостів, депо, складів палива і систем управління), млинів, елеваторів, електростанцій тощо [6, арк. 23]. Тобто ця директива вказує на те, що влада усвідомлювала, що її заходи можуть призвести до потужного й масового спротиву селянства.

Звичайно, ця влада не лише усвідомлювала цю перспективу, а й готувалася до придушення будь-якого спротиву. Свідченням цьому стала поява оперативного Наказу ДПУ за № 44722 від 11 лютого 1930 р. за підписом В. Балицького. Зокрема, у цьому наказі ще раз наголошувалося на тому, що регулярні війська мали використовуватися для придушення повстань і боротьби з бандитизмом тільки в особливих випадках. Відповідно, для виконання цих завдань, передусім, мали бути задіяні війська ОДПУ. Так, для Одеської округи це мали бути 5-й дивізіон 4-го Українського полку і взвод прикордонних військ [7, арк. 27].

Але масових виступів селян не відбулося, а тим більше не вибухнуло загальноукраїнське повстання. Були окремі спалахи боротьби, але вони швидко придушувалися. Одним із найбільших протестів став виступ селян у Бердичівській окрузі, де у шести селах селяни вигнали представників радянської влади, а у деяких із них було вбито сім осіб, комуністів та радянських службовців [8, арк. 52].

Що стосується Одеської округи, то в ній операція з виселення «куркулів» пройшла без особливих проблем для влади. Так, 21 лютого 1930 р. заступник голови ДПУ УСРР К. Карлсон у спеціальному повідомленні з грифом «цілком таємно», яке було адресоване персонально П. Любченку, доповідав, що «операція з виселення куркульта» з Одеської, Миколаївської й Херсонської округ, яка розпочалася 18 лютого, проходить «без ексцесів, нормально». Причому ще до цієї дати відбулося повне виселення з Фрунзенського, Спартаківського, Троїцького, Овідіопольського, Фрідріх-Енгельсівського районів Одеської округи. Станом на 21 лютого уже було відправлено три ешелони до місця призначення, у які було завантажено 5 045 осіб, із них чоловіків – 2 103, жінок – 1 942 і дітей – 1 000 [9, арк. 180]. К. Карлсон наголошував на тому, що процес виселення відбувався за активної участі бідноти, батраків і колгоспників.

25 лютого 1930 р. той же К. Карлсон так само у спеціальному повідомленні, але з номером 3, інформував вже «т. Лаврентія» про те, що виселення й завантаження в ешелони «куркульта» в Одеській окрузі завершено. Було виселено 1 293 сімейства у кількості 5 551 особи, із них чоловіків – 2 451, жінок – 2 246, дітей – 854 [10, арк. 181]. Тут звертає на себе увагу показник виселених дітей, який зменшився порівняно з попереднім спецповідомленням. Але загалом відбулося «перевиконання плану». Контрольна цифра виселення в Одеській окрузі становила 1 095 сімей та 5 475 осіб, а отже, було виселено на 198 сімей та на 76 осіб більше від запланованого [11, арк. 61].

9 березня 1930 р. «тільки П. Любченку» надіслав спеціальне повідомлення № 5 про хід операції з виселення куркульта вже голова ДПУ УСРР В. Балицький. У цьому спецповідомленні було наведено таблицю, яка містила відомості про виселених куркулів з 11-ти округів. Щодо Одеської округи були наведені ті ж самі показники, що й у спецповідомленні № 3, а саме: 1 293 сім'ї у кількості 5 551 особи. Деталізації щодо чоловіків, жінок і дітей не було. Звичайно, таблиця містила загальні показники. Отже, з 11-ти округів було виселено 11 374 «куркульські сім'ї» загальною чисельністю 52 660 осіб [12, арк. 183].

Із цих повідомлень випливає, що процес виселення в Одеській окрузі тривав із 18 до 24 лютого 1930 р. Але у спеціальному зведенні № 23 вказувалося на те, що операція з масового виселення куркульства в Одеській окрузі завершилася 19 лютого [13, арк. 141].

Але безсумнівним є той факт, що ці лютневі дні стали переломними для тих селян, яких влада вирішила виселити зі своїх домівок і відправити у далекі й чужі краї. Хоча органи ДПУ УСРР звітували, що цей процес пройшов без ексцесів, але, звичайно, він не був безболісним, інакше й не могло бути, коли родини відривали від рідної землі, позбавляли господарства, калічили людські долі. У тих же спецзведеннях містилися окремі епізоди трагедії, яка розігрувалася в українському селі. Так, у Санжейській сільраді Овідіопольського району під час виселення сім'ї Тетяни Коломейченко її сини почали чинити опір, після чого до них був застосований фізичний вплив [13, арк. 141].

Але, як уже наголошувалося, масового спротиву «куркулів» не було. Так, скажімо, у селах Андрієво-Іванівського району були випадки, коли «куркулі» їхали на станцію з піснями, викрикуючи при цьому: «Ідемо на роботу, на заробітки». Були також зафіксовані такі епізоди, коли цілу вервечку возів до залізничної станції супроводжували два-три сільські активісти, які були озброєні дробовиками, або коли 30 возів узагалі конвоював один комсомолец [14, арк. 55]. Ба більше, ті «куркулі», які не потрапили до списків на виселення, почали звертатися до сільрад із проханням, щоб їх внесли до цих списків, мотивуючи це тим, що «все одно життя тут не буде» [13, арк. 141].

На цей феномен поведінки «куркулів» звернув увагу у своїй доповідній записці на ім'я «тов. Лаврентія» В. Балицький. Проаналізувавши поведінку заможних селян, він зробив висновок, що «куркуль» змирився зі своєю долею, тому що зрозумів гасло «ліквідації куркульства як класу» буквально, як його фізичне знищення. А тому, щоб цього не допустити, він, тобто селянин, вирішив покірно сісти у вагон, який мав повезти його на Північ, але при цьому зберегти життя. Ще одним чинником покірності, на який указав В. Балицький, було те, що селянин зрозумів – «тут йому життя не буде, тут на нього чекає повна руйнація його господарства» [14, арк. 55].

Звичайно, такі спостереження голови ДПУ не були всеосяжними, безумовно, так думали і діяли далеко не всі селяни. Процес виселення селян виглядав настільки неприродним, що майже одночасно з ним почали відбуватися події, які покликані були якщо не зупинити його повністю, то хоча б зменшити масштаби. Так, в Андрієво-Іванівському та інших районах за ініціативи родичів висланих куркулів були влаштовані нелегальні зібрання селян, переважно жінок, на яких приймалися клопотання перед владою про «повернення висланих куркулів». Такі збори відбулися у селах Нова Миколаївка, Анастасіївка, Тетянівка. У с. Анастасіївці збори були скликані у зв'язку з тим, що був отриманий лист від куркуля Лакізи, якого той надіслав, перебуваючи в дорозі. У цьому листі Лакіза звертається з проханням до односельців про клопотання про його повернення у село. У с. Усадове Одеського району 22 лютого у сільбуді зібралось близько 150 осіб, переважно бідняків. Учасники зібрання вели, передусім, розмови про те, що необхідно повернути висланого куркуля Фесенка. На питання голови сільради, який з'явився на ці збори, голова КНС Іванченко заявив, що зібрання влаштували бідняки з метою прийняти постанову про повернення куркулів. Хоча на збори прийшли й середняки та інше неорганізоване населення. На звернення до зборів уповноваженого райвиконкому Задоріна присутні заявили: «Зібрання треба влаштувати обов'язково, тому що необхідно поставити питання про висланих, які замерзають із дітьми на станції Буялик. Вагітна дружина висланого Фесенка помирає у вагоні». Після того як уповноважений РВКа роз'яснив неприпустимість таких зборів, селяни розійшлися невдоволені. Також були зафіксовані спроби клопотань про повернення куркулів у сільраді Кривої Балки і в с. Куяльник Одеського району. У більшості випадків на бідняків впливали ті «куркулі», які залишилися, та родичі висланих [15, арк. 171].

Особливо значних масштабів набув рух за повернення «куркулів» у квітні 1930 р. У спеціальному зведенні від 23 квітня були названі основні причини наростання цього руху, який почав набирати організованого характеру. Такими причинами були: посилення агітації «куркульського елементу», особливо родичів «куркулів», щодо їх повернення додому; негативний вплив листів висланих осіб, у яких описувалися жахливі умови життя, особливо це стосувалося дітей, що викликало співчуття у бідняцько-середняцькому середовищі; поширення провокаційних чуток про надання дозволу на повернення «куркулів» із заслання та відшкодування завданих їм збитків тощо [16, арк. 75].

Організований характер вимог селян проявлявся у тому, що вони проводили нелегальні збори, на яких велася підготовча робота для повернення «куркулів»: приймалися відозви, збиралися підписи, писалися позитивні характеристики на висланих осіб. Ба більше, почали формуватися делегації задля звернень до окружних органів влади з клопотаннями про повернення односельців із заслання.

У вже згаданому спеціальному зведенні було наведено цілу низку прикладів таких ініціатив селян. Так, на адресу Раухівської сільради надійшов лист від висланого «куркуля» Призанта, у якому він звернувся

до всіх мешканців селища з проханням клопотатися про його повернення із заслання, тому що він та його сім'я там голодують. Реакцією на цей лист стали несанкціоновані владою збори селян, на яких вони постановили клопотатися про повернення не тільки Призанта, а й усіх висланих «куркулів». Ба більше, селяни постановили організувати збір продовольства та коштів для висланих [16, арк. 76].

У селі Колосівка Березівського району відбулися подібні збори членів Тсозу, у протоколі яких, причому на вимогу бідняків і середняків, була зафіксована вимога звернутися до сільради з пропозицією скликати збори для обговорення питання повернення висланих «куркулів». У селах Основа, Краснопіль та Комісарівка «зростали тенденції до збору підписів задля повернення із заслання «куркулів». Подібні збори відбулися в багатьох селах Одеської округи.

Особливо прикрий для влади був той факт, що у цих заходах активну участь брали сільські активісти, колгоспники, комсомольці тощо, які перед цим були задіяні у проведенні операції з виселення заможних селян. Так, у селі Мар'янівка Одеського району рух за повернення «куркулів» очолив уповноважений земтовариства бідняк Орлов. Він виступив ініціатором проведення нелегальних зборів, на яких були присутні 80 осіб, 60 з яких підписали клопотання про повернення односельців. А на хуторі Олексіївському Андрієво-Іванівського району відбулися загальні збори членів Тсозу, на яких були присутні 140 осіб і на яких розглядалося питання про повернення висланого «куркуля» Семена Дубровського. Усі присутні на цих зборах поставили свої підписи під клопотанням про його повернення з Вологди. У селі Оноріївка Березівського району зі 140 господарств 120 підписали клопотання про повернення всіх «куркульських сімейств». У цій частині спеціального зведення ще раз констатувався той прикрий факт, що серед підписантів було багато тих, хто раніше вимагав вислання «куркулів». Такі метаморфози, на думку автора цього зведення, були викликані «нерозумінням політики партії на селі» [16, арк. 78].

Звичайно, українському селянину було зовсім незрозуміло, чому їхні вислані односельці опинилися на межі виживання. У тому ж зведенні були наведені витримки з листів, які надходили з місць заслання. Так, у село Марцанове надійшов лист, у якому були такі слова: «Щоденно помирає до 60 осіб, переважно дітей, від холоду і недоїдання». Один із листів завершувався закликом: «Моліться за нас, нам немає порятунку». У селі Цебрикове був отриманий лист, у якому повідомлялося про те, що вже померло 260 дітей і що місцевий лікар повідомив батьків про те, що до 10-літнього віку їхні діти не доживуть. А у селі Клейн-Фріденталь Комінтернівського району був отриманий лист, у якому його відправник просив колишніх односельців звернутися до влади Німеччини з клопотанням про допомогу, бо інакше на всіх виселенців чекає смерть [16, арк. 77].

Окрім клопотань щодо повернення висланих односельців, селяни вдавалися й до більш рішучих дій. Так, скажімо, у сусідній Первомайській окрузі у селі Янишівка Любашівського району декілька осіб «об'єдналися у згуртовану групу, до якої увійшли куркулі та їхні родичі, а також бідняки та середняки, які перебували під впливом куркульства через родинні зв'язки чи у зв'язку з матеріальною залежністю». Ця група осіб стала вести посилену агітацію на селі, яка покликана була зірвати заходи органів влади, зокрема щодо перевиборів до сільської ради. У середині березня ця група поставила за мету розвалити організований колгосп, для цього було організовано натовп жінок, які з вилами та лопатами почали розбирати усуспільнене майно, лущувати місцевих активістів та вимагати повернення висланих селян та їхнього майна й виселення з їхніх будинків батраків. Так описувалася діяльність цієї групи селян у обвинувальному акті справи, яка була відкрита після арешту цих осіб [17, арк. 73]. Фіналом цієї справи стала постанова судової трійки при колегії ДПУ УСРР від 12 квітня 1930 р., відповідно до якої Олександра Сенчківського та Михайла Курдванівського було ув'язнено до концтабору на термін п'ять років, Якова та Ксенію Сенчківських було вислано до Північного краю на п'ять років, а Степана Яворського на три роки [17, арк. 77].

Але ні мирні акції селян у вигляді клопотань, ні їхні силові заворушення на владу ніяк не впливали, іншими словами, ні про яке повернення з заслання для цієї влади йтися не могло. Навпаки, як видно з подій у селі Янишівка, усі, хто виступав проти влади, підлягали покаранню.

Звичайно, були випадки, коли вислані селяни самостійно поверталися у рідний край. Такі особи заарештовувалися і до них застосовували більш суворе покарання. Так, у лютому 1930 р. із колонії Нейбург Спартаківського району до с. Прилуки Вологодської губернії разом із сім'ями були вислані Вільгельм Вагнер (26 років) та Яків Фрей (24 роки). Але після прибуття до місця заслання вони без дозволу повернулися до Нейбургу, де й були 12 березня заарештовані. Під час допиту В. Вагнер пояснив свій учинок тим, що хотів забрати із собою на заслання дружину, яка у лютому хворіла й не могла виїхати, а Я. Фрей повідомив, що хотів так само забрати із собою батька. Такі їхні вчинки були потрактовані окружним ДПУ як соціально небезпечні, тому особлива нарада при колегії ДПУ УСРР 15 квітня 1930 р. постановила вислати їх на три роки до Північного краю [18, арк. 8].

Із цієї ж колонії Нейбург до Північного краю на п'ять років було вислано ще трьох осіб: Генріха Герца (24 роки), Пилипа Майєра (43 роки) та Вільгельма Грибелля (27 років). Причиною такого рішення судової трійки при колегії ДПУ УСРР від 8 червня 1930 р. стало те, що ці «куркулі» «проводили систематичну антирадянську агітацію з метою підризу заходів радянської влади на селі». Окрім цього, вони були обвинувачені у тому, що виступили ініціаторами агітації серед бідняків, щоби ті чинили спротив представникам влади щодо виселення «куркуля» Вільгельма Герца. Причому їхня агітація мала результат, тому що натовп селян не дав можливості вислати цього «куркуля» і він зміг втекти й, таким чином, уникнути відправки його у чужий край [19, арк. 42].

Те, що вислані селяни мріяли повернутися до рідного краю, не викликає жодного сумніву. Підтвердженням цьому слугує одна з архівно-слідчих справ, фігурантом якої був Никифір Гаврилов. У 1930 р. його разом із сім'єю було вислано з України, у 1937 р. він «утік із заслання» й поселився у родича у своєму селі Волегоцулове, де почав «вести контрреволюційну агітацію» [20, арк. 1]. За такі його діяння він був ув'язнений до концтабору на вісім років [20, арк. 17].

Таким чином, з Одеської округи протягом 18–24 лютого 1930 р. було виселено до Північного краю 1 293 сім'ї у кількості 5 551 особи, із них чоловіків – 2451, жінок – 2246, дітей – 854. Це виселення заможних селян було проведено у рамках кампанії розкуркулення, яка, своєю чергою, була складовою частиною проведення суцільної колективізації. Процедура виселення «куркулів» була детально описана в оперативному наказі по ДПУ УСРР за № 42167 від 7 лютого 1930 р. Зокрема, у цьому наказі йшлося про те, що в округах мали бути створені оперативні трійки, а у районах – оперативні групи, які й повинні були забезпечити виконання цього завдання центральної влади. На відміну від інших округ, скажімо, Бердичівської, в Одеській окрузі виселення пройшло «без ексцесів», тобто без масових селянських заворушень. Хоча окремі випадки спротиву все ж таки були. Але вже через декілька тижнів після проведення цієї операції з виселення селяни почали звертатися з клопотаннями до влади про повернення додому виселенців. Це було викликано тим, що вони почали отримувати відомості про жахливі умови життя своїх колишніх односельців, особливо гнітюче враження справляла на них інформація про велику смертність серед дітей. Але комуністична влада не збиралася задовольняти ці клопотання, і, таким чином, вислані селяни, у всякому разі у 1930-х роках, не могли повернутися до України.

У контексті подальших досліджень залишається актуальним питання пошуку в архівних установах списків висланих осіб із подальшим їх оприлюдненням.

Література:

1. Депортація громадян України з території ведення активних бойових дій чи з тимчасово окупованої території України на територію Російської Федерації та Республіки Білорусь. Аналітичний звіт. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/01/deportation_ukr.pdf (дата звернення: 29.04.2024).
2. Кульчицький С.В. Історія українського селянства: нариси в 2-х т. / В.А. Смолій (відп. ред.). Київ : Наукова думка, 2006. Т. 2. С. 124–139.
3. Савченко В.А. Репресії на Одещині за часів колективізації та індустріалізації (1930–1936). *Реабілітовані історією. Одеська область* / упоряд.: Л.В. Ковальчук, Е.П. Петровський. Одеса : ПЛАСКЕ, 2010. Кн. 1. С. 54–74.
4. Секретареві ЦК КП(б)У. Лист. *Центральний державний архів громадських об'єднань та українців* (далі ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3190. Арк. 1.
5. Оперативний наказ по ДПУ УСРР від 7 лютого 1930 р. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3190. Арк. 2–13.
6. Всім начальникам окружних відділів та особливих відділів. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3190. Арк. 23–26.
7. Оперативний наказ по ДПУ УСРР від 11 лютого 1930 р. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3190. Арк. 27–29.
8. Спеціальне повідомлення. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3190. Арк. 50–54.
9. Спеціальне повідомлення про хід операції з виселення куркульства з Одеської, Миколаївської та Херсонської округ. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3189. Арк. 180.
10. Спеціальне повідомлення № 3 про хід операції з виселення куркульства з Одеської, Миколаївської та Херсонської округ. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3189. Арк. 181.
11. Довідка про хід виселення куркульства з округ УСРР. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3190. Арк. 61–62.
12. Спеціальне повідомлення № 5 про хід операції з виселення куркульства. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3189. Арк. 183–184.
13. Спеціальне зведення № 23 «Про хід розкуркулення та сільськогосподарської кампанії в Україні». ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3189. Арк. 141–142.
14. Доповідна записка. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3190. Арк. 55–60.
15. Спеціальне зведення № 28 «Про хід розкуркулення та сільськогосподарської кампанії в Україні». ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3189. Арк. 167–179.
16. Спеціальне зведення про тенденції щодо повернення висланих куркулів. ЦДАГОУ. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 3192. Арк. 75–80.
17. Сенчківський О. та ін. Держархів Одеської області. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 9425. 101 арк.
18. Вагнер В., Фрей Я. Держархів Одеської області. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 4468. 10 арк.
19. Герц В., Майєр П., Грибель В. Держархів Одеської області. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 8433. 49 арк.
20. Гаврилов Никифір. Держархів Одеської області. Ф. Р-8065. Оп. 2. Спр. 11511. 18 арк.